

KIRÁLY ALADÁR

A NYITREGYHÁZI
GETTÓ TÖRTÉNETE

szerező saját kiadása

F. K. 47

F
~~268~~

R

A
NYÍREGYHÁZI
GETTÓ
TÖRTÉNETE

50453

2
263. K 47

KIRÁLY ALADÁR

A

NYÍREGYHÁZI

GETTÓ

TÖRTÉNETE

Fordítási és közlési jog fenntartva.

Á fedőlapot rajzolta: Szalay Pál festőművész.

Készült: Venkovits K. Lajos könyvnyomdájában,
Nyíregyháza Zrínyi Ilona-utca 9. szám. — 1946.

TARTALMA:

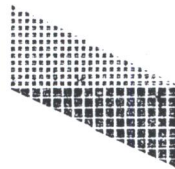
I. RÉSZ:

A nyíregyházi gettó története.

II. RÉSZ:

Mi az igazság?...

Felvilágosító közlemények
a keresztény magyarok szá-
mára a zsidókérdésről.

*Ajánlom minden embertestvéremnek, akik az üldöz-
tések és sanyargatások idején velünk éreztek, rajtunk
segíteni igyekeztek, akik hisznek az emberi humánumban és
az isteni örök igazságban.*

A szerző.

Előszó

Midőn férfikorom delelőjén túl a nyíregyházi gettó történetét írom, lelkemben sajátos érzések vibrálnak. Lelki szemem előtt vonulnak el üldözött testvéreim tízezrei megkínözva, meggyötörve, görnyedt hátukon cipelve a fájdalom és szenvedés súlyos terhét. E látomástól szabadulni nem tudok, belső sugallat diktálja az írást, hogy ezen keresztül belekiáltsam a világba: Embertestvérek! ide figyeljete, az én zsidó testvéreimmel mi történt!

A történelem a szenvedések népének ismer bennünket és midőn mérlegelő szemmel tekintek vissza a múltra, – arra a múltra, amelyben testvéreimet gyötörték, gyalázták, gyilkolták, akkor fájdalmasan esendül meg bennem az a szomorúan megszokott kérdés: Még mindig?... és még meddig?...

A szenvedések könyvét írtam meg, fogadjátok szívesen és okuljon minden embertársam belőle.

Nyíregyháza, 1946. augusztus hó.

A szerző.

A ZSIDÓKÉRDÉS

AZSIDÓKÉRDÉS már 1848 előtt is a magyar politika középpontjában állt. Az 1840-iki országgyűlés valóban megtett mindent, hogy a zsidók és a zsidó vallás egyenjogúsítását törvénybe iktassák. Ez nem sikerült nekik, mert a főrendek visszautasították az alsó tábla javaslatát. Ha az alsó tábla szándéka nem is valósulhatott meg, de elhangzott az alsó táblán egy, az igazságérzettől áthatott beszéd *Dubraviczky Simon* Pest megye követe ajkáról, míg a főrendi táblán *Br. Eötvös József* tartott nagyhatású beszédet; felszólalásában a tisztá emberszeretetet és az elnyomott embertestvéreinek való segíteni akarás vezérelte.

Elkövetkezett az 1843—44-ik évi országgyűlés, mely azonban a zsidók ügyét semmivel sem vitte előre. Bár, mikor Debrecen követe gyűlölködő felszólalással támadt a zsidók ellen, azt Borsod vármegye követe, *Palóczy László* erélyesen visszautasította.

A zsidókérdés nem nyert megoldást az 1848—49 szabadságharc előtt, sem utána, mert ezt a kérdést mindig új formában találják fel.

Az 1914—18. kis világháború elvesztése a monarchia összeomlását eredményezte. Magyarország visszanyerte függetlenségét és már úgy látszott, hogy a feudális Magyarország a történelem süllyesztőjébe kerül és a magyar nép a demokratizálódás útjára lépve, elfoglalja az őt megillető helyét a demokratikus népek társaságában. A sors azonban ezt nem így akarta. A demokratikus és szociális igazságon alapuló politikai gondolat még gyöngé palánta volt a magyar életben.

A sötét, reakciós erők összefogva, Szegedről rohamot indítottak a gyöngé demokrácia megdöntésére és ez sikerült is nekik. Szegeden megjelenik *Horthy Miklós* volt altengernagy, *Gömbös Gyula* volt vezérkari százados és reakciós társasága.

Ez a társaság indítja el a fajvédelmi és revíziós gondolatot amit ők szegedi gondolatnak neveztek el.

Történelmi tény, hogy ezen gondolatnak életrehívói voltak az első fasiszták az egész világon. Ez a gondolat volt az elindítója a második világháborúnak. Az erénytelen, befolyásolható, egészen közepes tehetségű Horthy Miklós és politikai akarnok, demagóg Gömbös Gyula bel- és külpolitikai irányvezetése teremti meg azt a légkört, mely végső kifejlődésében 1944. március 19.-éhez vezetett, ami szomorú napja lett a magyar zsidóságnak, de a magyar népnek is.

A NÉMET HADSEREG MEGSZÁLLJA MAGYARORSZÁGOT

EGY mindenre elszánt politikai kalandorokból összeverődött társaság elárulta Magyarország kormányzóját és a magyar népet. Ily módon lehetővé tették a német hadseregnek és a gestapó pribékeknek, hogy megszállják teljesen Magyarországot; mely esemény a magyar nép és a magyar zsidóság legnagyobb történelmi katasztrófájához vezetett.

A német fegyveres erőre támaszkodó *Veessenmayer* — Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja — Horthy kormányzót fenyegetéssel és zsarolással rábírja, hogy *Sztójait*, Magyarország berlini követét nevezze ki miniszterelnökké. Sztójay megalakította kormányát és ezek a gaz árulók hűséges kiszolgálói lettek a hitleri Németországnak. Sztójay parlamenti bemutató beszédében bejelenti a zsidókérdés végleges felszámolását. A zsidóellenes rendeletek özöne jelenik meg; többek között az emberi méltóságot mélyen megalázó sárga csillag kötelező viseléséről szóló rendelet is. Ezt követi a vidéki gettók felállítása, majd a fővárosban a sárga csillaggal megjelölt házakba a zsidók összeköltöztetése.

Tehát a gettók felállításának lángoló tűzcsóvját dobták a kétség és remény között vergődő zsidó életbe.

A mesterségesen szított szenvedélyek forgószele vitte ezen tűzcsóvát az ország minden részébe, ahol csak zsidók laktak és ahová ennek a lángja elért — perzselt, pusztított.

Igy elért Szabolcsba, Nyíregyházára, abba a városba, hol egy emberöltővel ezelőtt a Solymossy Eszter esetét, a Scharf Móric esetét, a tiszaezlári koholt vérvádat tárgyalták. Abba a városba, melyet pár hétig az egész világban emlegettek, melyben a mesterségesen szított felekezeti gyűlölség a legtüzebben izgott, ahonnan bírói ítélettel akartak volna egy gonosz, ostoba vádat megerősíteni.

Endre László, Baky László, a Sztójay kormánynak e két rosszlelkű, — időközben már bírói ítélet alapján bitófán kivégzett, zsidóügyek intézésével megbízott államtitkároknak előterjesztésére elrendeli az áruló kormány a budapesti központi zsidó tanácson keresztül a nyíregyházi zsidó tanács megalakítását.

A rendelet alapján a nyíregyházi zsidó tanács következőképpen alakult meg :

Fischbein Gábor elnök.

T A G O K :

<i>Weinstock Samu,</i>	<i>Kovács László,</i>
<i>Dr. Böhm Ignác,</i>	<i>Ungár Béla,</i>
<i>Dr. Springer Mór,</i>	<i>Haas Sándor,</i>
<i>Láng Arnold,</i>	<i>Németi Sándor,</i>
<i>Weisz Mór,</i>	<i>Rosenvasser Kálmán.</i>

A zsidó tanács irodájának ügybeosztása :

Friedmann Adolf :

általános igazgatás, élelmezés, felruházások, kérelmek,

Angyal Ernő :

irodai munka kiosztása, felvilágosítások, ellenőrzés,

Leichtmann Pál :

munkás kirendelés, nyilvántartások, statisztikák,

Dr. Polgár Rudolfné :

pénztár kezelés,

Spitzer Izidor :

egyházi ügyek, fürdő ügyek és közegészségi ügyek,

Friedmann Edith : felruházás,

Ungár Miklós : levelezés,

Dr. Stark Béla : anyagbeszerzés,

Dr. Farkas Imre : posta, lakásügyek és panaszok,

Klein Nándorné : irattáros,

Neufeld Tiborné :

élelmezési és anyagraktár könyvek vezetése.

Iroda tisztviselők :

<i>Dr. Balázs Györgyné,</i>	<i>Kelemen Zsuzsanna,</i>
<i>Grosz Gabriella,</i>	<i>Strausz Éva,</i>
<i>Grosz Olga,</i>	<i>Szántó Piroska,</i>

*Springer Livia,
Schlesinger Vilmos,*

*Lefkovits Livia,
Weisz Andor.*

A zsidó tanács megkezdi működését. — Állandó összeköttetésben áll a megye, a város politikai hatóságaival, valamint a nyíregyházi Gestapó vezetőjével, *Seidl* kapitánnyal.

A rendeletek özöne érkezik a tanácshoz a politikai hatóságok, valamint *Seidl* gestapó kapitány részéről is. Ime egy határozat :

9615/1944. F. J.

Tárgy : A zsidószemélyek
összeírása.

H A T Á R O Z A T.

Utasítom a zsidóközösségi szerveket, hogy az összes zsidószemélyekről, családtagjaikkal együtt egy névjegyzéket állítsanak össze 4 példányban, a lakhely és lakás feltüntetésével és azokat ezen határozat átvételétől számított 48 órán belül a városi főjegyzőnek (Városháza em. 3. számú szoba) rövid úton adják át.

A névjegyzékben a felsoroltak anyja neve is feltüntetendő.

Nyíregyháza, 1944 április 11.

Nyíregyházy Pál s. k.
polgármester.

Mint ezen határozatból is kitűnik, a rendeletek végrehajtására egész rövid határidőt szabnak ki. Majdnem minden rendelet pontos végrehajtásáért a tanács tagjait saját személyükben teszik felelőssé.

A GETTÓ FELÁLLÍTÁSÁT ELRENDELIK

NYIREGYHÁZI (Szohor) Pál polgármester utasítására a város mérnökei kijelölik a gettót, mégpedig: Dohány-utca, Vay Ádám-utca, Kótaji-utca és Bessenyei-tér által határolt szűk területen. Ezen terület utcai kijáratait drótsövénnyel zárják el.

A gettóparancsnok: *Dr. Horváth Zoltán* rendőr fogalmazó, *Dr. Cziráky* és *Ujfalussy* rendőr fogalmazók a beosztottjai. Ezek irányítják a zsidó életet Nyíregyházán a vármegye csendőrpribékjeivel egyetemben. E történet keretében ismertetni fogom Síma, Nyírjes, Harangod poklainak borzalmait, különös figyelemmel a csendőrpribékek tevékenységére.

A zsidó tanács megszervezi a gettó élelmezését, egészségügyi és rendészeti szolgálatát.

A kistéri orth. templom udvarán van a központi élelmezési konyha, a templomban a kórház.

K ó r h á z i b e o s z t á s :

Vezető orvos:

Dr. Breider Kálmán.

A kórház h. vezető orvosa:

Dr. Gergely Imre.

Helyettes:

Dr. Kertész Jenő.

Beosztott orvosok:

Dr. Kormos Pál,

Dr. K. Farkas Irén,

Dr. Kain Bertalan,

Dr. Tapay László,

Dr. Kovács László,

Dr. Polacsek Sándor,

Dr. László Adolf,

Dr. Szilárd Jenő.

Nyíregyházán orvosok:

Dr. Heller Dezső,

Dr. Török Imre.

A nyíregyházi ambulancia és körzeti orvosok:

Dr. Gálosi Dalma, *Dr. Weisz Sándor,*
Dr. Pogány József, *Dr. Katz Ignác.*

Kórházi gyógyszerár személyzete:

Vezető:

Gonda Mihály.

Beosztott:

Fejér Ferenc, *Neu Károly,*
Gergely Erzsébet, *Balázs Mihály.*

Szülésznők:

Grüner Péterné, *Wassermann Miklósné.*

Kórházi lelkészek:

Dr. Bernstein Béla, *Dr. Wax Aladár.*

Megfelelő számú iroda és ápoló személyzet.

Zsidó rendfenntartók névsora:

1. *Faragó Béla,* parancsnok.
2. *Miklós Ferenc,* beosztott vezető,
3. *Lazarovits Sándor,* " "
4. *Hoffmann Ferenc,* " "
5. *Stark Lajos,* " "
6. *Salamon Ernő,* s. tiszt,
7. *Dőri Béla,* iroda vezető,
8. *Bleich Miklós,* kerékpáros küldönc,
9. *Burger György,* beosztás nélküli tiszt,
10. *Lazarovics Miklós,* " " "

Legénység tagjai:

1. Ács Rezső	11. Fendrich Lipót
2. Burger Samu	12. Friedmann László
3. Burger Sándor	13. Feuerstein Emil
4. Back Gerson	14. Grünstein Andor
5. Bleich Herman	15. Grosz Lajos
6. Drucker Tibor	16. Grünwald Márton
7. Deutsch József	17. Grünberger Lajos
8. Eisdörfer Jakab	18. Glück Ernő
9. Frankfurt Sámuel	19. Ganzfried Lajos
10. Friedmann Péter	20. Grosz Adolf

21. Goldfarb Bertalan
22. Goldfarb Ferenc
23. Grosz Jenő
24. Gáspár József dr.
25. György József
26. Heimlich Zoltán
27. Heller Hermann
28. Hönig Jenő
29. Hűvös Gábor dr.
30. Hirsch Márton
31. Heller Jenő
32. Heller Pál dr.
33. Kádár Mihály
34. Kaufmann Ferenc
35. Klár Mihály
36. Kohn Elemér
37. Kohn Miklós
38. Krausz Ábrahám
39. Kertész Gyula
40. Kertész István
41. Kardos László
42. Klár Gábor
43. Klein Ferenc
44. Katz Sándor
45. Klein Adolf
46. Kahán Mór
47. Klein Ferenc
48. Kepes Zoltán
49. Kepes Lajos
50. Lichtenberg Sándor
51. Lazarovics János
52. Lichtenberg Irma
53. Lichtmann Miklós
54. Lőrinci Miklós dr.
55. Markovics Sándor
56. Mándi Lóránd
57. Miskolci Imre
58. Nagy László
59. Nemes László dr.
60. Némethi Tibor
61. Orenstein Frigyes dr.
62. Popper Jenő
63. Pollák Ferenc
64. Perkeddi Rudolf
65. Rósenberg István
66. Reichmann Béla
67. Reiner Lajos
68. Rosenthal Miklós
69. Rósenberger Sándor
70. Schwartz Sándor
71. Schwartz Jenő
72. Schwartz Gábor
73. Stark László
74. Springer Sándor
75. Rósenberg Jenő
76. Szekeres László
77. Szőke Lajos
78. Wirtschafter László
79. Ulmann László
80. Szántó László dr.
81. Bleich Lajos
82. Csillag Jenő

A KÖRNYÉK ZSIDÓSÁGÁNAK ELHURCOLTATÁSA

ACSENDŐRSÉG 1944. április hó 14-én hajnalban megkezdte Nyíregyháza vidékének zsidótalanítását, illetve a zsidóknak a kijelölt nyíregyházi gettóba való hurcoltatását. Ez a következőkép folyt le:

A csendőrség megjelent a községi előljáróságok által már elkészített névsorral a következő községek zsidó lakosainál:

Tiszadada	Büdszentmihály	Ramocsaháza
Kemecse	Nagykálló	Székely
Tiszadob	Biri	Tét
Demecser	Balkány	Apagy
Újfehértó	Kótaj	Levelek
Vasmegyer	Buj	Sényő
Tiszarád	Gáva	Oros
Tiszapolgár	Paszab	Napkor
Tiszalök	Vencsellő	Nyírmihálydi
Tiszaeszlár	Balsa	Gelse
Máriapócs	Timár	Kállósemjén
Pócspetri	Pazony	Kiskálló.

Rendesen hajnalban verték fel álmából az emberi mivoltukból kivetkőzött csendőrök a halálos rettegésben élő falusi zsidóságot azzal a felkiáltással: „öltözz, csomagolj zsidó, 15 perc alatt légy készen, megyünk!” Nem volt irgalom a betegeknek, aggoknak, állapotos asszonyoknak és gyermekeknek sem. A szerencsétlen üldözötteknek nem volt annyi idejük, hogy élelmiszer-készletüket és a legszükségesebb ruházati dolgukat összecsomagolják. Holott a németeknek az volt az elgondolásuk, hogy a nyíregyházi gettóban a vidéki zsidók által hozott élelemből fogják a gettóba zárt nyíregyházi zsidókat is ellátni. A csendőrség minden emberi humánus megcsúfoló eljárása a gettó élelmezését már kezdetben megnehezítette. A

ésendőrség a gettóba hurcoltától minden értéket, pénzt elvett. A zsidó tanács a rendelkezésére álló csekély élelmiszer készletekből volt kénytelen a vidékről behurcoltakat is élelmezni. Ezen ténymegállapításomat a zsidó tanácsnak Seidl gestapó kapitányhoz és a politikai hatóságokhoz e könyvben közölt külön jelentése is megerősíti.

A H A L Á L - M A R S

A BETEGEKET, gyermekeket, aggokat, állapotos asszonyokat kocsira rakták, a többiek pedig a kocsik után meneteltek, erős csendőri fedezet mellett. Szomorú látványt nyújtottak a szabolcsi országutak; riadt arcú, kiéhezett, az út porától vagy sarától bepiszkított emberek karavánja haladt Nyíregyházára, a gettóba.

A falvaknak idősebb keresztény lakosai könnyező szemekkel nézték az örök Ahasvér, a zsidóknak ezen halálmarsát. A levante ifjak pedig — kik a fasiszta mákonyt szívták magukba hosszú éveken át — gúnyos megjegyzésekkel illették a szerencsétleneket. Jaj volt annak, ki a hosszú és fárasztó út alatt lemaradt, mert a csendőr-puskatus alaposan dolgozott és nem egy üldözött testvérünk az országút porában lehelte ki lelkét. Ha a beteg jajgatott és orvosságért könyörgött, a csendőrnél süket fülekre talált, „zsidó, dögölj meg” — mondta. Ha az állapotos asszony vajudott és a csendőrt könyörögve kérték, engedje meg, hogy egy közbeeső faluban egy bába-asszony lakásán szülje meg gyermekét, — nem engedte meg; „dögölj meg Rebeka, minek neked már zsidó kölyök” megjegyzéssel hátrította el magától a kérés teljesítését. A vajudó anya az úton megszüli gyermekét, sok esetben gyermekágyi láz lép fel és az anya elvérzik. Sok a haláleset.

Bizony, midőn a krónikás e megtörtént eseményeket leírja, összeszorul a szíve, kitör belőle a fájdalom és beleordítja a magyar életbe: Magyarok! Ti, akik hosszú idő óta az európai kultúra hordozói vagytok a hazában, miért túrtétek e minden emberi humánusmot megcsúfoló gáztetteket? Hol volt a híres magyar lovagiasság? Hol maradt a régi magyar virtus? Miért nem ragadtatok fegyvert, hisz ez a Ti kezetekben volt, hogy megsegítsétek üldözött, agyonsanyargatott embertestvéreiteket, hogy ne kerüljenek gázkamrákba, krematóriumokba?

A náci mákony kábulttá tett titeket, lefeküdtetek (kevés kivétellel) a németnek, ahelyett, hogy kezünkbe is fegyvert adtak volna és így, ha közös erővel legyűrjük a németet és az őket kiszolgáló nyilasokat, hej, de más képet mutatna ma Magyarország.

A zsidó tanács jelentése Seidl gestapó kapitányhoz:

ZSIDÓ TANÁCS NYÍREGYHÁZA

KÜLÖN JELENTÉS

Az élelmezési ügyekre vonatkozólag jelentjük, hogy a nyíregyházi gettóba tömörített zsidók élelmezésére vonatkozó elvet, hogy minden személy 14 napra elegendő élelmet hozhat magával, nem vitték keresztül. A falusi zsidókat hirtelen elköltöztetésük meglepetésszerűen érték és nem állott rendelkezésükre megfelelő idő sem, hogy élelmiszertartalékjukat előkészítve, magukkal vihessék. Nagyon sok olyan beköltözött volt, aki élelmiszertartalékkal egyáltalában nem is rendelkezett. A zsidótanács elrendelte, hogy azok a zsidók, akik Nyíregyháza városából még a gettóba nem költöztek be, de a beköltözöttek is élelmiszertartalékjukból a vidékieket segítsék ki.

A zsidótanács a következő élelmiszer tartalékokkal rendelkezik: 80 q liszt, 40 q bab, 10 q borsó, 50 q burgonya, 90 kiló zsír, 500 q fa, 30 q száraz főzelék. Továbbá 200 q burgonyát vásároltunk, miből Dr. Balla tanácsos parancsára 100 q Simapusztára küldtünk.

Nagy nehézségeink vannak a tüzelőfa beszerzésénél is, mert mint köztudomású, a vidékiek fát sem hozhattak magukkal. A tüzelőfa nemcsak a főzéshez, hanem higiénikus dolgok elintézéséhez is szükségesek.

Az államrendőrség elrendelte, hogy azon lezárt zsidó lakások, hol tüzelő, vagy burgonya található, nyitassanak ki.

Nyíregyháza, 1944. április 27-én.

Aláírás.

A megye és a város politikai hatóságaihoz, valamint Seidl gestapó kapitányhoz intézett jelentés:

ZSIDÓ TANÁCS NYÍREGYHÁZA

Tisztelettel közöljük, hogy a vidékről Nyíregyháza városába behozott zsidókat csak a legnagyobb nehézségekkel tudtuk elhelyezni. Minden lakásban elképesztően nagy túlszűfolttság uralkodik.

Szabadjon nekünk szíves figyelmét felhívni azon körülményre, hogy nemcsak a gettóban elhelyezett zsidókra, de Nyíregyháza egész lakosságára is, járványveszélyt jelent ily szűk területre határolt tömörítés, mert városunkban nincsen vízvezeték, csatornázás, sőt a legtöbb házban ivóvíz sincs, de ahol már ilyen található is, a legtöbb helyen a kutak el vannak romolva. Sok házban a W. C. leírhatatlan állapotban és megtelve vannak. Ily körülmények mellett a szükségleteknek nem felelnek meg.

A tanács tagjai a tegnapi napon 25 lakást ellenőriztek és tapasztalataikról a következő jelentést teszik:

Kossuth-u. 5. 198 személy van elhelyezve, a kút javításra szorul, az ivóvíz nem elegendő. A lakrészek túlszűfoltak, W. C. kevés.

Kossuth-u. 7. 153 személy, ivóvíz egyáltalán nincsen. Az itt elhelyezett zsidók nincsenek ruhával, takaróval ellátva, mert otthonról nem hozhattak magukkal semmit. W. C. kevés.

Kossuth-u. 9. 170 személy, a lakás túlszűfolt, nagy hiány takarókban.

Kossuth-u. 1. és 13. 141 személy, hiány takarókban.

Kossuth-u. 17, 176 személy. Köztük van egy eltetvesedett nő. Ruhái el lettek égetve. Járványveszély.

Kossuth-u. 30. 45 személy, kicsiny udvar, W. C. tele, járványveszély.

Kossuth-u. 41. 111 személy, túlszűfolt, ruhahiány.

Kossuth-u. 43. 39 személy, W. C. tele, ruhahiány.

Körte-u. 6. 152 személy. A kút rossz, a W. C. tele. Eddigi megállapítás szerint 2 eltetvesedett személy. Ruháik elégetve. Túlzsúfoltság. Hiány hygiéniában, ruhában.

Epreskert-u. 3. 43 személy, W. C. teljesen telt, túlzsúfoltság, vízhiány.

Epreskert-u. 45. 25 személy, túlzsúfoltság. kevés élelem, Tisztálkodási lehetőség nincs.

Epreskert-u. 48. 77 személy, túlzsúfoltság, kevés élelmiszer, ruhahiány.

Epreskert-u. 46. és 54. 98 személy, túlzsúfoltság, tisztálkodási lehetőség nincs. 5 gyermek teljesen meztelen.

Epreskert-u. 49. 25 személy. Általános panasz, kevés élelem és ruházat.

Nyírfa-utca 6. 117 személy. Az épület rossz állapotban. Rettenetesen túlzsúfolt és kicsiny udvar. Körülbelül a bejárati kaputól 5 méterre van a W. C. teljesen rossz állapotban. Egy súlyos beteg.

Nyírfa-utca 4. 47 személy. A ház majdnem összedől. Túlzsúfolt, vízhiány.

Nyírfa-utca 8. 94 személy. A W. C. teljesen rossz, használhatatlan, egy súlyos beteg nő.

Nyírfa-utca 10. 165 személy. Erősen túlzsúfolt.

Nyírfa-utca 20. 52 személy. Hiány ruházatban.

Nyírfa-utca 28. 93 személy. Túlzsúfolt, egy személy tetves, félmeztelen.

Nyírfa-utca 40. 54 személy. Borzasztóan túlzsúfolt. Ruházatban hiány.

Nyírfa-utca 42. 52 személy, túlzsúfolt.

Keskeny-utca 2. 174 személy, rettenetesen túlzsúfolt. A kút azonnali javításra szorul. Hiány vízben és hygiéniában.

Kossuth-u. 2. 196 személy, rettenetesen túlzsúfolt. Az udvar tele síremlékekkel úgy, hogy használhatatlan. Ruhahiány.

Az itt felsorolt lakásokat mi e hó 18.-án déli 12 óráig tekintettük meg. Meg kell jegyeznünk, hogy a lakásokról adott létszámjelentésünkben csak a

vidékről behozott személyek szerepelnek. A lakások őslakói még külön megszámolandók.

Még megjegyezni kívánjuk, hogy a beköltözöttek csak 3 napra elegendő száraz élelemmel rendelkeznek. A városba való behozataluk előtt 2 napig gyűjtőtáborban voltak, hol nem tudták magukat kipihenni és a túlzsúfolt lakásokban a pihenésre lehetőségük nincs. Nélkülözik a legszükségesebb tisztálkodási lehetőségeket. Nem tudtak magukkal hozni szappant és mosdótálat, pénzüket elvették, úgy hogy ezen hiányokat vásárlás útján sem tudják beszerezni. A legtöbbnek csak egy ruhája van és teknő hiányában lehetetlenség azokat kimosni. A beköltöztetetteknek nem volt megengedve, hogy főző és evőeszközeiket magukkal hozzák, ezeknek ily nagy mennyiségben való beszerzése lehetetlen.

Ha a beköltöztetésck ily gyors iramban fognak tovább folyni, úgy ezeknek az ellátása lehetetlenné válik: bár a beköltözöttek az elhagyott lakásokban e nélkülözött tárgyakkal bőven rendelkeznek.

Orvosaink véleménye szerint az ivóvíz és W. C. hiány, továbbá a behozott zsidók kimerültsége és a fokozódó hőség katasztrófális következményekkel járhat.

Utalással az itt felhozott érvekre, kérjük, hogy azokat fontolóra venni és a bajokat orvosolni szíveskedjék.

Éppen most kapjuk a hírt arról, hogy Varjúlaposra behozott személyek teljesen élelem nélkül állanak és Engel Sámuel úr, az ottani birtokos hajlandó őket élelemmel ellátni: tisztelettel kérjük ehhez való hozzájárulását.

Reméljük, hogy kérelmünk kedvező elintézését nyer, vagyunk

(dátum hiányzik)

teljes tisztelettel:

Aláírás.

Seidl gestappó kapitányához küldött jelentések a gettó létszámáról :

ZSIDÓ TANÁCS
NYÍREGYHÁZA.

A vidékről az elkülönített negyedbe
elhelyezettek száma április 18—19-ig 2.735 személy
növedék IV/19-én este 7 óráig 275 „
3.010 „

A templomban IV/19 este 7 óráig 162 személy
A varjúlaposi adatok e pillanatig nem állanak
rendelkezésünkre. A rendőrkapitánzsággal érintke-
zésbe lépünk és mihelyst az adatok birtokában
leszünk, közölni fogjuk Önnel.

A NYÍREGYHÁZI ZSIDÓK GETTÓBA SZÁLLÍTÁSA

A NYÍREGYHÁZI zsidóknak 1944. április hó 24.-én megkezdődött a gettóba való tömörítése, mely a következőképpen folyt le:

A város körzetekre volt felosztva, a körzetek pedig utcákra, utcák házakra. A polgármesteri határozatban lefektetett utasítás szerint a határidőre elkészített zsidónévsor birtokában a rendőrség házról-házra járva felszólította a zsidókat, minden értéküket adják le és 15 perc alatt útra készen állva sorakozzanak. — Itt sem volt kímélet, miként a falvakban sem. Tekintet nélkül arra, hogy az illető milyen fizikai állapotban volt, mennie kellett a gettóba. A legnagyobb kíméletlenséggel folyt a begettőzés. A gettó létszáma óráról-órára nőtt, mint a jelentésekből is kitűnik. A szűk területre szabott gettóban a higiénia előfeltételei hiányoznak. Vannak oly kiterjedelmű szobák ahová 40 embert is bezsúfolnak. Fekvőhely alig jut, — rengetegen széken ülve töltik az éjszakát. — Felüti a fejét a járvány. Ilyen körülmények között folyik szakadatlanul kíméletet nem ismerve a begettőzés. Hosszú sorok kígyóznak be a gettó kapuin, ahonnan Nyírjes, Sima, Harangod gyűjtőtáborokba vezet az út, onnan pedig Auschwitz gázkamráiba, krematóriumába, visszatérés pedig nincsen. A kíméletlenség és a minden krisztusi szeretetet megcsúfoló rendőri intézkedések az elkeseredést és a kétségbeesést növeli; sokan öngyilkosok lesznek.

Jelentés: A begettőzöttak létszáma
1944 IV/25. este 17 órakor

	Nyíregyháza	Vidék
	2.559	6.639
növedék este 7 órakor	458	—
	3.017	6.639
	6.639	
összesen:	9.656 személy	

Jelentés: A gettó létszáma 1944.

IV/25.-én este 7 órakor

	Nyíregyháza	Vidék
	3.017	6.639
növedék este 7 órakor	194	—
	3.211	6.639
	6.639	
összesen:	9.850	—

Jelentés IV/26-áról:

	Nyíregyháza	Vidék
	3.211	6.639
növedék este 17 órakor	419	—
	3.630	6.639
	6.639	
összesen:	10.269	

Jelentés IV/27-éről:

	Nyíregyháza	Vidék
	3.630	6.639
növedék este 7 órakor	73	—
	3.703	
	6.639	
összesen:	10.342	

II. Jelentés IV/27-éről:

	Nyíregyháza	Vidék
	3.703	6.639
növedék	417	—
	4.120	
	6.639	
összesen:	10.759	

Jelentés: IV/28-áról este 17 órakor.

	Nyíregyháza	Vidék
	4.210	6.639
napi növedék	355	—
	4.475	6.639
	6.639	
összesen:	11.114 személy	

II. Jelentés : IV/28-áról.

	Nyíregyháza	Vidék
	4.475	6.639
még növedék	418	—
	4.893	6.639
	6.639	
összesen :	11.532 személy	

Jelentés : IV/29 este 7 órakor.

	Nyíregyháza	Vidék
	4.893	6.639
növedék	8	—
	4.901	6.639
	6.639	
összesen :	11.540	

Jelentés V/10-éről, este 5 óráig

	Nyíregyháza	Vidék
	4.901	6.639
növedék	10	5
	4.911	6.643
	6.643	
összesen :	11.554 személy	

Hivatalos megállapítás szerint a begettőzöttak száma : 17.580 személy, a hiányzó 6036 személyről hiányzanak a jelentések ; elkallódtak.

A G E T T Ó H A N G U L A T A

EMBERFELETTI munkát végeznek a gettó egészségügyi és rendfenntartó szervei, hogy a betegeket gyógyítsák, a járványnak gátat vessenek, a tisztaságot az utcákon fenntartsák. A szakadatlan lakásonkénti egészségügyi ellenőrzésekkel az embereket higiénára szoktatják. Bár az élelmiszerkészletek fogyóban vannak, a központi élelmezés némi zökkenővel, de folyik. A gettó lakóinak a hangulata nyomott. A zsidótanács mindent elkövet, hogy a hangulatot bizakodóvá tegye, ez azonban nem sikerül. A 17.580 halálraítélt ember csodát vár; csodát, mely őket a minden emberi kultúrát megcsúfoló fogásból kiszabadítja. Visszaadja nekik a szabadságukat, emberi méltóságuk koronáját, — a becsületet.

A csoda nem jelentkezik, de az elhurcoltatás réme állandóan közeledik. A zsidó tanácsnak tudomására hozzák, hogy a gettót Nyíregyházáról kitelepítik Sima, Nyírjes, Harangod pusztáira. Midőn a gettó lakói erről tudomást szereztek, kétségbeesésük határt nem ismert, mert tudták, érezték, hogy ez a biztos pusztulásukat jelenti. Távol a várostól —, ellenőrzés nélkül kinozhassák őket a csendőrök.

A zsidó tanács elkövet mindent, hogy a fenyegető veszedelemet elhárítsa a zsidóság feje felől. Ungár Miklós tanácsi titkár fogalmazványában a tanács következő drámai hangu memorandumot nyújtja át a megye főispánjának, alispánjának és a város polgármesterének :

ZSIDÓ TANÁCS NYÍREGYHÁZA

Az emberileg alig elképzelhető mélységű hasadék legmélyebb fenekére taszítottak nevében egy utolsó jajkiáltással fordulunk vármegyénk első polgárához. Mi úgy érezzük, hogy hibáztatandó emberi ösztö-

nökből folyó csekély kivittől eltekintve — mindnyájan az egész életünkben az emberi tisztesség, a honpolgári hűség és városunk és vármegyénk iránt tartozó kötelességek teljesítésének útján haladtunk. Éppen ezért a legszörnyűbb mértékkel fel sem mérhető az az elpusztító csapás, mely egy irtóztató lavina hirtelen legördülésével reánkzúdult és egyszerre elpusztította mindazt, amit egész életünkben szorgalommal építettünk. Ez a lavina most már mindnyájunk életét is elpusztítással fenyegeti. A hatóság által tett intézkedésekből következtetjük, hogy mindnyájunknak egy messzefekvő tanyára való kitelepítése forog szóban. Nem is tudjuk leírni, hogy az eddig létesített gyűjtőtáborok nehézségeinek ismeretében milyen kimondhatatlan testi és lelki szenvedések várnak reánk, ha ez a kitelepítés valóra válik. Távol minden élelmezési központtól, távol minden egészségügyi intézménytől, teljes testi leromlás, az ezzel járó járványos betegségek és ezek következményeként az elkerülhetetlen halál várnak reánk. Ez a sors vár nemcsak a halállal szembenézni tudó férfiakra, hanem soha senkinek nem vételt ártatlan gyermekeinkre, asszonyainkra is. Ugy érezzük, hogy mi nem érdemeltük meg ezt a keserű sorsot.

Ezért bátorkodunk könnyel telt szemekkel egy utolsó könyörgéssel jönni és imára kulcsolt kezekkel esedezünk, hogy a reánk lesújtani készülő utolsó nagy csapást rólunk elhárítani kegyeskedjék. — Nagyon szerény lett már a mi igényünk, a fokról-fokra egyre mélyebbre történő letaszitottságunkban. Sokezer léleknek haláltól való szabadulást jelentő hála-sóhajtása fog égne emelkedni, ha abban a kegyelemben részesülünk, hogy a városnak csak 2—3 utcájában, a legszűkebb helyre összeszorulva megmaradhassunk. Esdekelünk érte, legyen a halálos ítélet megkegyelmezés útján ilyen módon átváltoztatva. Hiszen sok helyen, több városban ilyenmódon lett az ottani zsidó lakosság elhelyezve.

És ha talán a sors úgy rendelné, hogy ezt a kegyelmet ne kapjuk meg, a kitelepítéssel kapcsolatban legalább valami enyhítésért esedezünk. Hadd maradjanak meg az ügyeink intézésére, egészségügyünkről való gondoskodás céljára létesített központi szervezeteink és intézményeink továbbra is eddigi helyükön a városban, hogy a szervezeteknek és intézményeinknek legyen legalább módjukban a bekövetkezendő szenvedéseinket enyhíteni.

A jóságos Istenhez fohászkodunk, hassák meg a könyörgéseink a lelket, melynek gondozására eddig mi is rá voltunk bízva. Talán lehet, hogy több-ezernyi lélek hálasóhajtása áldást fog hozni a könyörülőkre és egész vármegyénkre is.

Nyíregyháza, 1944. május 5.

Mély alázattal

a nyíregyházi zsidó lakosság nevében
A NYÍREGYHÁZI ZSIDÓ TANÁCS

Ez a memorandum süket fülekre talált.

A krónikás hű képet nem festhet az eseményekről, ha a nyíregyházi történelmi egyházak egyházi és világi vezetők magatartását vizsgálat alá nem veszi. A keresztény egyházak szeretetet hirdetnek. Kérem, midőn a zsidótanács az üldözöttek érdekében Önhöz, *Dudás Miklós* gör. kat. püspök úr, az apostolok utódjához, Önhöz, *Túróczy Zoltán* evang. püspök úr, a protestáns gályarabok utódjához, Önhöz, *Török Dezső* róm. kat. kanonok, plébános úr és *dr. Korompay Károly* róm. kat. világi elnök úr, a legnagyobb történelmi egyház fejeihez fordult oltalomért, elkövetek-e mindent, hogy a zsidóságot, a Megváltó fajtáját megmentsek, — vagy legalább is szenvedésüket enyhítsék?

Igyekeztek-e Önök zsidó kegyzsereket megmenteni, — a szenttan tekerceit, a tórákat? Ugy-e nem? Pedig mi, a biblia népe az egy Isten hit legelső hordozói a világon évezredekken keresztül, — megérdemeltük volna, ha már esetleg zsidó vagyont nem mentettek, de a bibliát, azt a bibliát, amit mi Isten után a világnak adtunk, — mentsek, oltalmazzák! Szerezték-e Önök tudomást arról, hogy

a Szarvas-utcai zsidó templom lépcsőin bitang hordák a szent-
tan foliánsait égetik el? És ha igen, megbélyegezték-e Önök
szószékről e minden emberi kultúrát megbecstelenítő cseleke-
detet?

A zsidók a protestáns egyházak részéről mindenkor bizo-
nyos toleranciát élveztek. Túróczy ev. püspök úr ezt a hagyo-
mányos toleranciát tőlünk megvonta. Nem lesz érdektelen, ha
a püspök úr egyik nagynevű elnök lelkész elődjének Paulik
Jánosnak 1909. április hó 20-án a nyíregyházi *statusquo* izr.
hitközségnek Dr. Bernstein Béla főrabbi beiktatási ünnepélyén
elmondott beszédének egyrészét okulásul itt közlöm:

„Amikor én ma a helybeli *statusquo* izr. hitközség
lelkész-beiktató ünnepélyén ott a templomban és itt
ez estélyen megjelentem, arra engem nem csupán
a társadalmi etiquette szabály, hanem a benső
sympatia a magasabb erkölcsi okok is készítettek.“

„Tisztelt Uraim! A beiktató főrabbi úr ajakáról, —
aki rövid asztali szomszédságunk ideje alatt is már
annyira felköltötte rokonszenvem, — a beiktató
beszédben bizonyos önérzettel halottuk emlegetni
Izrael népének a történelem folyamán végzett nagy
hivatását, — és én megvallom, hogy ez az önérzet
helyénvaló. Mert tagadhatatlan tény az, hogy a mai
zsidóság elődei voltak azok a szegény bányászok,
akik az emberiség számára a lélek mélyéről a ma-
gasabb eszményiség, tisztán vallási felfogások ara-
nyát ásták, s mikor még az ó-kor legműveltebb
népei is, hogy úgy mondjam, a gyermekkor édes
álmát aludták. A zsidó nép a maga hatalmas szelle-
mének szárnyain már ott röpködött a legmagaszo-
sabb eszmék szédítő magaslatán s valláserkölcsi
tekintetben az utókorra olyan drága örökséget adott,
amely ma sem vesztette el értékét, s az emberi
nem tanulni, üdülni és épülni még ma is ezen évez-
redes hagyományok szent berkeibe jár.

De nem felejtsem el azt sem, Uraim, hogy az én
egyházam és a zsidó egyház életsorsa között mélyen
feltűnő a hasonlatosság... Az a kemény kőpárna,

amelyre hajdan a bibliai Jákob nyugtatta fejét s amellyel a beiktató rabbinus ur a zsidó nép kemény sorsát oly találóan simbolizálta: a mi osztályrészünk is volt, mert hiszen a lenézésből, hányatásból, üldözöttségéből, sőt önvérében való fűrésztésből senkinek sem jutott ki több a történelem folyamán, mint éppen a magyar protestantizmusnak.

Ime, ezek voltak néhai Paulik János ev. lelkész szavai. Püspök úr, Önöket is üldözték, hát miért nem sietett az üldözöttek segítségére? Mire való volt a fasizmussal való kacérkodás?

Történelmi tényként kell leszögezni, hogy a város és a vármegye keresztény egyházainak lelki vezetői nem állottak az események magaslatán, a szeretetet megcsúfolva, sem a hatóságokat, sem pedig híveiket nem igyekeztek meggyőzni arról, hogy az emberi humánus nevében mindent el kell követniök, hogy az üldözötteket mentse, vagy legalább is helyzetükön javítsanak.

Az emberi humánus nevében *vádat emelek* Önök ellen, mert a 17.580 elhurcolt zsidó ember-testvérük megmentése, vagy szenvedésük enyhítése ügyében oly fokú tevékenységet nem fejtettek ki, amit papi hivatásuk parancsolólag előír, — tehát vétkes mulasztást követtek el.

A történelem ítélőszékének vádlottak padjára ültetem Önöket, — feleljenek bűneikért.

De ha Isten ítélőszéke előtt kell majd megjelenniök, mernek-e Isten szolgái fehér tógában megjeleni az Úr előtt és hitet tenni arról, hogy mindent elkövettek zsidó ember testvéreik megmentéséért?

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“ ige első hirdetői és hordozói a zsidóság volt és az ma is. — Dacára üldözöttségünknek, felszabadulásunk után nem a bosszúállás láza lűtött és lűt bennünket, hanem a megbocsájtás. Büszke öntudattal állíthatjuk önmagunkról, hogy humanisták vagyunk. Feledni azonban nem tudunk; nem tudjuk elfelejteni, hogy javarészt a vármegye szülöttjeinek tízezreit, szüleinket, testvéreinket, hitvestársainkat, gyermekeinket, és rokonainkat innen hurcolták el és a német hóhérok kezére adták. — Auschwitz,

Mauthausen és a többi haláltáborokból ők Szabolcs homokos lankáira többé vissza nem tértek.

A szabolcsi zsidók és őseik, akik évszázados szorgalmas munkájukkal itt e szűkebb hazában mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari kultúrát teremtettek — nincsenek többé!

Hol voltak akkor azok a szabolcsi keresztény magyarok, akik a zsidókkal a megyei, városi és községi közéletben együtt dolgoztak, szavazati voksukat koldulták és akiknek valaha a poharából ittak?, mikor bátor kiállásukkal segítségükre lehetnek volna a szorongatott szabolcsi zsidóságnak?

Elfelejtteni nem lehet, hogy a szabolcsi Kállay Miklós miniszterelnök volt az, ki a jogfosztó törvények egész sorát kezdeményezte a zsidók ellen. Akinek zsidóellenes uszító beszédei nyomán lángolt fel szerte Magyarországon az antiszemitizmus pusztító tüze. Kállay Miklós itt nőtt fel a szabolcsi zsidókkal együtt, ismerte őket, az ország legmagyarabb zsidóit; ezeken keresztül ismerhette volna meg a duna-tiszaközi és a dunántúl zsidóságát is. Kállay Miklóst, midőn elindult politikai pályáján a szabolcsi zsidók támogatták, ő pedig rút háládatlansággal fizetett.

A GETTÓ KATASZTRÓFÁJA KÖZELEDIK

NYÍREGYHÁZA és vidéke zsidóságának történelmi katasztrófája mindjobban kiszélesedik. Elrendeltk Nyírjes, Harangod és Sima gyűjtőtáborainak felállítását.

A Zsidó Tanács jelentése:

Tekintetes Polgármesteri hivatal

Tisztelettel jelentjük, hogy a kapott utasításnak megfelelően egy tanács tag és Grósz Zoltán mérnök kimentek Nyírjes tanyára és ott a gazdasági ispán kijelölése ajapján felmérték a szükséges kerítést és ennek alapján tisztelettel közöljük, hogy a kerítéshez a következő anyagok szükségesek:

1. 170 drb. 10/13 cm-es hosszú oszlop.
2. 5270 folyó mtr. tövises drót.
3. 20 kg. „U” szeg.
4. 16 drb. kapusarok.
5. 16 „ kapu heveder.
6. 2 kg. 2—3 collos drótszeg.
7. 2 drb. 4 mtr. hosszú, 20 cm. széles 4/4 deszka kútfedélnek.
8. 11 drb. 5 méter hosszú 10 cm. sz. 4/4 és 3 drb. 6 mtr. hosszú 10 cm. széles 4/4 puhafa deszka a kapukhoz.

Tisztelettel:

Nyíregyháza, 1944. április hó 27.

ZSIDÓ TANÁCS

Tehát hiába volt a zsidó tanácsnak minden fáradozása a vármegyé, a város politikai és egyházi vezetőinél, hogy a gettót megmentésük, — eljárásuk mindenütt fagyos közönnyel találkozott.

A gettó lakóinak azon reménye, hogy az egész gettót a dunántúlra viszik munkára, — szerte foszlott. Ezt a hiú reményt egy Budapestről érkezett távirat ébresztette fel bennük és ebben élték ki magukat a szerencsétlenek napokon át.

A gettó lakóinak kétségbeesése leírhatatlan. Érzik a vég közeledtét. Végző kétségbeesésükben öngyilkosok lesznek:

Balázs Mihály gyógyszerész,

Balázs Mihályné, szül. Glück Erzsike,

Dr. Schön Viktor orvos,

Dr. Kain Bartalanné, szül. Wirtschafter Lili,

Dr. Molnár Viktor orvos,

Dr. Molnár Viktorné.

A csendőrség és rendőrség állandó házkutatásokkal izgalomban tartják a gettó idegileg amúgy is megviselt lakóit. Ékszerek után kutatnak. Folyik a rablás kíméletlenül. És ott, ahol találnak valamit, dolgozik a csendőrkorbács és ököl.

KINYÍLNAK a gettó drótsövényes kapui és a csendőrpribékek kísérete mellett az agyonkínzott embertömeg megkezdi halálmarsát a szabolcsi gyűjtőtáborok felé.

Menetelnek terhüktől meggörnyedt, riadt arcú szabolcsi zsidók, akik a város falai között éltek, dolgoztak, kik az ország első mintagazdaságait létesítették, tanárok, tanítók, akik a magyar nemzeti kultúrának terjesztői, papok, akik az egy Isten hit hirdetői voltak, kereskedők, iparosok, akik e városba és vármegyébe életet hoztak.

Asszonyok, leányok, akik életük bimbó fakadását, első báljuk és szerelmük csodás emlékét lelkükben hordozták. Asszonyok, akik szerelmük első zálogát szívük alatt hordva gyermeket szültek a hazának. Valamennyien patakokban ömlő könnyekkel zokogva búcsúznak e város falaitól; zokogásukba belevegyül az egyes nyíregyházi körök által felfogadott cigánybanda Rákóczi indulója. A korona erkélyén hangszóró van felállítva és szakadatlanul indulókat bömböl, a fasiszta érzelmű katonatisztek pedig ezt a gyászos menetet fotografálják.

Az üldözöttek hatalmas menetét a kísérő csendőrök nyomdafestéket nem tűrő jelzőkkel illették. Jaj volt annak, aki lemaradt; működésbe jött a csendőr puskatusa és a hírhedt görbebot. Ily megkínóztatások és megaláztatások után érkeztek meg a kijelölt gyűjtőtáborokba.

Nyíregyháza zsidótalanítva lett.

Nyíregyházy Szohor Pál polgármester a zsidótalanítást követő vasárnapon a templom előtt csoportosulóknak a következő kijelentést tette:

„Hála, Istennek ez az első vasárnap, midőn városunkban zsidómentesen tarthattuk meg az istentiszteleteket.“

Ez a tirpák polgármester, aki a nyíregyházi zsidók közéleti szívességeit állandóan igénybe vette — e nyilatkozatával árulta el igazi arcukat. Amilyen hős volt a védtelenek üldözésében, oly gyáván futamodott meg a felelősségrevonás elől. Nincsen annyi bátorsága, hogy a magyar nép bírái elé álljon és feleljen népellenes cselekedeteiért. Hiszem, hogy az igazságszolgáltatás sujtó keze előbb-utóbb utól fogja érni.

A gyűjtőtáborokba hurcoltak rettenetes élete.

A felállított gyűjtőtáborok nélkülözik a higienia legelemibb előfeltételeit. A kitelepítettek pajtákban vannak elhelyezve, fekvőhelyük a homokos föld. Fekvőhelyeikhez közel vannak a latrinák és rettenetes bűzt árasztanak. Orvos van ugyan, de a gyógyítás nehézségekbe ütközik, mert a gyógyszerhiány erősen érezhető. A járvány felütötte a fejét, mint a következő jelentésből is kitűnik.

A tisztiorvoshoz küldött jelentés :

ZSIDÓ TANÁCS
NYÍREGYHÁZA.

JELENTÉS.

A rendőrkapitányság által értesülünk, hogy Sima pusztán kiütéses thyphus ütött ki és ennek következtében az ide való koncentrálás ma d. u.-tól szünetel.
Nyíregyháza, 1944 április 30.

A központi élelmezés nehézségekbe ütközik. — A bánásmód kibíratatlan. A csendőrpribékek munkában vannak. — A vallató szobákból rémes jajkiáltások hallhatók. A halottak száma napról-napra nő. Trencsényi József csendőrnyomozó, főtörzsőrmester a legkíméletlenebb a kínoztatók között. Vallató szobájába rendeli Herskovits Géza nyíregyházi drogeria tulajdonost, onnan csak haldokolva kerül ki és néhány órai agonizálás után kileheli a lelkét. Ugyanígy jár Németi Sándor, a nyíregyházi orth. izr. hitközség elnöke is. Trencsényi vallató szobájába viszik és onnan már haldokolva kerül a deportálandók vagonába, ahol aztán kileheli a lelkét. Trencsényi József csendőrnyomozó válogatott kínzásokkal gyötri a táborok lakóit:

korra, nemre és egészségi állapotukra való tekintet nélkül a legnehezebb katonai csukló és fegyelmező gyakorlatokat végezteti velük.

A csendőrök nap-nap után sorakozót parancsolnak és a kiszemelt áldozatokat tízes csoportokban a vallató szobába viszik. Ha találnak náluk valamit a „görbe bot” működésbe lép: ami azt jelenti, hogy a bottal az áldozatok tenyerét addig ütik, míg a fájdalomtól össze esnek. Ilyen kínzások folynak szakadatlanul.

A nyírjesi gyűjtőláborban sorakozót parancsol Trencsényi József csendőrpribék és többek között a következőket mondja:

„Zsidók, most itt vagytok valamennyien, a méltóságos asszonyok is, akiknek a megyebálon a főispán kezet csókolt. Most itt csak zsidók vannak, a zsidók pedig nem emberek”.

Hogy Trencsényi József mennyire nem vette a zsidókat emberszámba, az kitűnik a következő népügyi vádiratból:

A nyíregyházi népügyészségtől

74/1946. sz.

A) alatt csatolt nyomozati iratok átvétele mellett

v á d a t e m e l e k

az 1945. évi október hó 14 napjától előzetes letartóztatásban lévő Trencsényi József 44 éves, rk. válású, Józsa születésű, kálmánházai lakos volt csendőrfőtörzsőrmester terhelt ellen

1 drb. a 81/1946. M. E. sz.

rendelet 11. §-ának az 5 pontjában meghatározott, folytatólagosan elkövetett háborús bűntett és ezzel anyagi halmazatban álló

1 drb. a 81/1945. M. E. sz. rendelet 15. §-ának 2. pontjában meghatározott folytatólagosan elkövetett népellenes bűntett miatt, azért, mert

terhelt mint a volt kassai VIII. csendőrkerület nyomozó csendőr főtörzsőrmestere a reá ruházott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett és általában tettese és részese volt emberek törvénytelen megkínzásának azáltal, hogy

1944. év április, május és június havában ma már közelebről meg nem határozható időpontban, de mindíg ugyanazon *akaratelhatározásból* kifolyólag előbb Nyírbátor községben, majd a nagykállói, harangodi végül a nyíregyházi nyírjespusztai gyűjtőtáborokban, mint kirendelt nyomozó, a táborok lakói közül többeket, így Kalla Jenő, Tischler Hermanné, Németi Sándor, Grünbaum György, Schlesinger Vilmos, Willinger József, Herschkovits Géza, Goldstein László, Schwartz Ferenc nyíregyházi, ill. nyírbátori lakosokat jogos indok nélkül a legembertelenebb és a legbrutálisabb módon vallatta, azokat gumibottal, bikacsökkel eszméletlenségig véresre verte, rugdosta és botoztatta, ilyen cselekményekre beosztott csendőreit utasította.

Schlitzner Béla, Herschkovits Géza gettózottakat több ízben egymásután kiköttette, mindaddig, amíg azok ájultan nem estek össze.

A táborok lakóival nemre, korra és egészségi állapotukra való tekintet nélkül a legválogatottabb katonai csukló és fegyelmező gyakorlatokat végeztetett.

Ugyanő, ugyanott s ugyanazon időben, ugyancsak egységes *akaratelhatározásból* kifolyólag a táborok lakóit kivétel nélkül pusztá kézzel, vagy ami keze ügyébe akadt, ütölte, a beosztott azon zsidó segédrendőrök tenyerét, akik parancsait neki nem tetsző módon hajtották végre, gumibottal verte, a tábor lakói részére élelmet vivők közül többeket, így Pokrovenszky József, Beke Sándor, Németh Gyula nyíregyházi lakosokat durván felpofozta, a bevagonírozás előtt a gettózottaktól egy rend alsó és felső ruhaneműn kívül mindent elszedetett, Németh Gyulát, dacára keresztény származására politikai fogolyként lecsukatta, amely cselekményei által,

mint közhivatalnok a nép egyes rétegei, adott esetben a zsidók ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva, olyan tevékenységet fejtett ki, amely

a személyes szabadságot, testi épséget veszélyeztette és sértette, végül egyes személyek vagyoni romlását elősegítette.

Mint az ügyészi vádiratból is kitűnik a begettóztoknak élete pokol volt és amikor a bevagónírozás ideje elérkezett, — ezt megváltásnak tekintették.

Megkezdődik a bevagónírozás.

A következő sorrendben történik a bevagónírozás:

Nyírjes V/12, V/26, VI/4,

majd Simapuszta,

Harangod V/18.

Ujból Sima és Nyírjes,

majd a maradék Nyírjes.

Az emberi humánusmot meghazudtoló körülmények között folyik az üldözöttek bevagónírozása. Egy marhaszállító kocsiba 70—80 férfit, nőt, gyermeket vegyesen zsúfolnak össze. A meggyötörtek egy vödör vizet inni és egy vödröt a szükségletek elvégzéséhez kapnak. A kocsikat leólmozzák és elindul a halálvonat *Auschwitz* megsemmisítő táborába.

Az út borzalmai minden emberi fantáziát felülmúlnak. A halottak letakarva a vagonban maradnak, a piszok, a bűz és szomjúság kibírhatatlan és nincsen segítség!

Megérkezés *Auschwitz*ba.

Négy nap ilyen utazás után a transzportok megérkeznek *Auschwitz*ba. Kivagónírozás, Dr. Mengele osztályoz, balra menőknek gáz és krematóriumot, míg a jobbra menőknek az osztályozás egyelőre életet jelent.

Látják az élen haladó Dr. Bernstein Béla Nyíregyháza főrabiját, midőn a gázkamra felé halad és híveinek ezrei követik őt. Istenhez szálló imák, búcsúzás, zokogás és jajveszékelés örült hangorkánját elnyomni akarja a zene. Megindítják a gázt, az néhány perc alatt elvégzi a munkáját és aztán minden csendes lesz.

Borus csillagtalan sötét éjszaka borult *Auschwitz* haláltáborára. A krematórium teljes üzemben van.

A tábort elárasztó fojtogató égett hússzag, a krematórium kéményéből kitörő tűzoszlop jelzi, hogy a nyíregyházi gettót felszámolják és a zsidó mártírok száma megszorodik.

AKIK NEM TÉRTEK VISSZA

A NYÍREGYHÁZI gettóban, illetőleg gyűjtőtáborokban elhalt testvéreink névsora:

Molnár Gyula gyógyszerész,	Biró Zoltán mérnök,
Dr. Molnár Viktor orvos,	Klein Sámuel,
Dr. Molnár Viktorné,	özv. Weisz Mártonné,
Glück Mórné,	Roppel Ferenc szabó,
Tauber Bernátné,	Grüner Rudolf,
Löffler Sándorné,	Weinberger Ida,
Mandel Samu gazdálkodó,	Klein Mórné és
Klein Ignác,	Herschkovits Géza drogista.
Lakatos Viktor,	

E névsorban közöltek Kádár József testvérünk kezdeményezésére a nyírjesi táborban lévő ideiglenes nyugvóhelyükről exhumáltak és 1946 június hó 26-án a gyászolók százainak és a hatóságoknak részvétele mellett, végleges nyugvóhelyükre a Kótaji-utcai temetőben helyezték örök nyugalomra.

Sima, Nyírjes és Harangod gyűjtőtáboraiból elhurcolt, vagy ott agyonvert megdicsőült testvéreim, Ti, akik a kínok útján meggyötörve érkezettetek a német haláltáborokba, ahol gázban és tűzben mártír halált haltatok, — meggyujtom emléketekre a *halhatatlanságnak* örök mécsesét.

Megdicsőült testvéreim, apák, anyák, hitvesek, testvérek, gyermekek, rabbik és a szenttan mélységeiben búvárkodó jámborok, akiknek a halálhörgését a gázkamrák falai visszahangozták, soha el nem múló emlékezésünknek és mélységes fájdalomunknak gránit alapzatára Mausóleumot emeltünk. Ide vagytok Ti valamennyien eltemetve. Az édes anyaföld alig fogadott be titeket, mert az elvetemültség még az elégetett testetek hamvait sem helyezte urnába, vagy sírba!

Legyen áldott emléketek!

Dr. *Bernstein Béla*, a nyíregyházi izr. hitközség főrabbija sem tért vissza. Mindenki, aki ismerte, tudta, érezte, hogy közönséges mértékkel nem mérhető. Pályatársai, tanítványai tudták, hogy kimagasló szellem, széles látókörű tudós, egyben öntudatos, határozott és szerény. A megjelent tudományos munkái mind magukon viselik nagyságának bélyegét. Dr. *Bernstein Béla* híveinek szeretett lelkipászlora volt. Benne csodásan egyesültek mindazon emberi tulajdonságok, amivel egy népszerű papnak rendelkeznie kell. Szent tanunk mélységeiben búvárkodó, a hagyományokhoz ugyan ragaszkodó, de modern zsidópap volt. Mint egyházi szónok, a mélyen szántó gondolatoknak hivatott mestere. És nagy volt mint ember az ő tiszteletet parancsoló nemes tulajdonságaival és példát adó életével. *Legyen áldott emléke!*

Munkatársa: Dr. *Wachs Aladár* rabbi sem tért vissza. Ez a fiatal rabbi-gárdának sokat ígérő tagja hivatott lett volna arra, hogy egy nagymultú hitközség főrabbija legyen. Dr. *Wachs Aladár* a kiváló szónok, az ifjúság vezére nehezen pótolható nevelője nincsen többé, de emléke örökké élni fog azok körében, akik őt ismerték és szerették.

Widder Sólem a nyíregyházi orth. hitközség 50 éven át rabbija, szintén a halhatatlanságba költözött. Családi tradíciójához híven, megalkuvást nem ismerő, konzervatív pap, aki talmud magyarázatoknak élen haladó kimagasló egyéniség volt.

És ti, többi rabbik, jámborok és az összes megdicsőültek, lelketek megtisztulva, az egekben az Úr zsámolya előtt állva, örökjetelek hozzátartozóitok és Izrael fölött.

Nem tértek vissza a nyíregyházi hitközség elemi iskoláinak a következő tanerői:

Friedmann Bertalan igazgató,

Friedländer Rafael,

Hermann Sámuel,

Neumann Albert,

Szőke Sándorné, *Kandel Gizi* (mindenki Gizinénije), akik évtizedeken át nevelték, tanították a nyíregyházi zsidó gyermekeket. Generációkat neveltek a zsidóságnak és a hazának. Különösen kiemelendő *Friedländer Rafael* tanító, aki a zsidó karitás terén fejtett ki érdemdús működést.

Lelkünket marcangolja a fájdalom, könnyeink csatornái kiapadhatatlanok. Rólatok való emlékezésünkben az Egeket ostromló Jiszgadal imánkat könnyeink zápora öntözi.

Azonban a Mindenható rendelkezésében megnyugodva mondjuk:

Az Úr adta, az Úr elvette!

Legyen áldott az Ő szent neve!

A K I K V I S S Z A T É R T E K

MUNKATÁBOROK, „lágerek“ és a pesti gettó felszabadulása után lassan szivárogtak haza Nyíregyházára és a falvakba a zsidók.

Alig tértek vissza a „lágerekből“ az ötvenéven felüliek és gyermekek közül egypár. A vidékről Nyíregyházára beköltözötteknek lélek száma kb. 800, míg az őslakó Nyíregyháziaké kb. 700, tehát Nyíregyházának kb. 1500 lelket számláló zsidó lakosa van.

A Nyíregyháza környékére visszatértek száma megközelelti a nyíregyházi létszámot.

A visszatértek kifosztott lakásokat, üzleteket és felgyújtott és összerombolt templomokat találtak. A nyíregyházi Szarvasutcai zsidó templomot német gyújtóbomba telitalálat érte; az ország egyik legszebb templomának csak a négy fala maradt meg, homlokzatán a tűzparancsolat kőtáblájával, hirdelve: „Ne ölj!“ „Ne kívánd a másét“.

A hazatért zsidók lassan bekapcsolódnak a gazdasági életbe, a kevésszámú orvosok gyógyítanak, ügyvédek jogsegélyt nyújtanak. A hitközségi élet is megindul. Nyíregyházán *Kádár József* hittestvérünk megalakítja a „zsidók szövetségét“ és ebben támogatja őt a város, élén *Fazekas János* polgármesterrel, aki a szövetség céljaira egy havi fizetését ajánlja fel.

Megalakul az orth. hitközség.

A hazatért *Paschkesz Lázár*, *Kádár József* és *Sipos Miklós* hittestvéreink fáradhatatlansága, az ők és a többi hittestvéreink áldozatkészsége megteremtik az anyagi alapját a hitközségnek.

Megejtik a választást: elnök lett *Paschkesz Lázár*, társelnök *Sipos Miklós* és főtitkár *Kádár József*. Megindul a hit-

élet. A Joint itteni kirendeltsége Paschkesz Lázár, majd Sipos Miklós elnöklete mellett és Ungár Miklós, a Joint központi tisztviselőjének irányítása mellett áldásos működést fejt ki.

A kistéri templomot a hivek áldozatkészségéből művésziest restaurálták.

A K I S V Á R D A I G E T T Ó

A KISVÁRDAI gettózás április 8-án kezdődött, amikor is a vidékieket hozták be, míg a Kisvárdai községbelieket 15-én kezdték a gettóba szállítani, a gettózás 30-ig tartott, — amikor is az teljesen le lett zárva.

A létszám kb. 7000 volt összesen, melynek fele Kisvárdai községbeli volt. A gettó a Horthy Miklós-utca baloldalán kezdődött, Bessenyei-utca baloldala, közben Deák Ferenc utca mindkét oldala, Mátyás király-utca egy részének baloldala, s a Petőfi-utca mindkét oldalával lezárul. Az úttek s városrészek korláttal voltak elzárva. A gettó saját élelmezésben volt, vagyis akiknek nem volt egyéni háztartása, azok öt közösségi konyhán éltek, melynek ellátását nagyjából a községekből beszállított élelem biztosította.

Az I-ső transport május 29-én, a II-ik 31-én indult el egyenként cca 3500 létszámmal.

A tanács tagjai: *dr. Katona Sándor* elnök, *Lefkovich Miksa*, *dr. Lukács Ignác*, *Ellenbogen Ernő*, *Friedmann Béla*, *Kun Samu*, *Prerau Ignác*, *Steiner Mihály*, *Fischer Miklós* és *Guttman Bertalan* voltak.

A gettóban természetes halállal *Schwartz Sándor* vaskezeskedő, *Mutzen Ignác* tanító kisvárdai, — *Fischer Adolf* ajaki és *Alter Miksa* szabolcsbákai lakosok távoztak el az élők sorából. Volt néhány öngyilkosság is az indulások előtti időpontban.

A KISVÁRDAI „JOINT” KÖZLEMÉNYE

TESTVÉREIM, sok munkával, utánjárással igyekeztem szenvedéseitekre vonatkozó adatokat gyűjteni, hogy a nyíregyházi gettó történetét megírjam. Hiszem, hogy körültekintő munkát végeztem. — E történet írásánál engem azon cél vezetett, hogy ami veletek történt, az a civilizáció, a kultúra és az emberi humánus arcúcsapása volt.

Szolgáljon a szabolcsi és a többi zsidó testvéreim borzasztó tragédiája intő példakép az utókorra, hogy az emberi gonoszság ne uralkodhassék többé az emberiség fölött.

A zsidóság a gyűlölet és rágalom viharát évezredek óta állja és bár az emberi örület sorainkban nagy pusztítást végzett és mégis „*am Jisraél háj!*” Izrael népe él és élni fog és az idők végtelenségéig lesz az Egy Isten hit hirdetője a többi népek társaságában.

Testvéreim, a mi sok keserűségünk és megaláztatásunk nyomán, — Jeremiás próféta siralmi csendülnek meg bennem; ha viszont Juda dicsőséges multjára gondolok, akkor hevít és tüzel a gondolat Izraelért, az Országért dolgozni.

Viszont ha látom azt a mély fájdalmat és borút, amely gyakran az én árva zsidó népem lelkére nehezedik, vagy suhogni hallok az ostort az én zsidó népem fölött, — akkor Ézsaiás haragja villámlik bensőmben.

Izrael bízzál a jövőben!

Nyíregyháza, 1946. augusztus hó.

A SZERZŐ

MI AZ IGAZSÁG ?...

*Felvilágosító közlemények
a keresztény magyarok
számára*

A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL

KERESZTÉNY POLGÁRTÁRSAIM!

TIZENHÉTEZER szabolcsi zsidó testvérem szenvedését írtam meg e könyvben. E történetnek minden betűje magyar zsidók megaláztatásáról, megkínóztatásáról és haláláról tanuskodik. Igaz történet és nem írói fantázia szülte eseményeket vonultatok fel lelki szeméitek előtt.

De midőn befejeztem a nyíregyházi gettó történetének írását, rájöttem arra, hogy munkám nem lenne tökéletes ha e könyv keretében tárgyilagosan nem foglalkoznék a zsidókérdésről.

A zsidó állam elpusztulása után a zsidóság szerte szóródott a világon, elvesztette hazáját és a haza fogalmának minden kellékét. A mi kétezeréves történelmi katasztrófánk folyamánya a zsidókérdés.

A fölöttünk elvihartzott 2000 év a zsidóság szenvedésének a története, de egyuttal a zsidóság iránti gyűlöletnek a története is. De miért gyűlölnék bennünket? vetődik fel a kérdés. Mindegy, gyűlölnék bennünket erényeinkért ép úgy, mint hibáinkért.

Ott ahol gyökeret verhettünk és nyugodtan engedtek bennünket dolgozni, kultúrát teremtettünk. Alkottunk a tudományos élet minden ágában örök életű és az emberiség szempontjából felbecsülhetetlen értékeket. Gyarapítottuk a világirodalmat halhatatlan értékekkel. Ipari és kereskedelmi kultúrát teremtettünk ott, ahol ezek el voltak hanyagolva, vagy egyáltalán nem üzettek. Magyarországi viszonylatban elvitatlan tény, hogy a komoly nemzetközi kereskedelmet a zsidók teremtették meg. Bank és hitelüzletek megalapozását és az értékes komoly külföldi tőkének Magyarországon való elhelyezését a mezőgazdaságban és az iparban a zsidó származású Lánczy Leó, Kohnerék, Ullmannék vitték keresztül.

A nagyipart, különösképpen a cukoripart a hatvani Deutschok, a vasipart Chorinék és Weisz Manfrédék, textilipart budai Goldbergerék és Spitzer Gerzónék, az elektrótechnikai ipart Aschner Lipót teremtették meg. A tudományos életben —, nemzetközi viszonylatban is kiváló helyet foglaltak el:

Wittmann a fizika professzora a műegyetemen, Pfeifer kémia professzora a műegyetemen, Beke Manó a matematika professzora. Az orvosi tudomány terén dr. Korányi professzor, mint belgyógyász, a szemészetben dr. Grósz Emil professzor és még számosan. A keleti nyelvek tudományában a világhírű Vámbéry Ármin, Goldzieher Ignác és Strausz Adolf. Ujságírás terén: Falk Miksa, Vészi József, Veigelsberg Leó, Braun Sándor, Márkus Miksa, Barna Izidor, Kóbor Tamás. Szomaházy István, Purjesz Lajos és még számosan. A festészetben a sok közül egyet említek, a világhíres László Fülöp. Irodalom terén hírnevet és becsületet szereztek külföldön a magyar névnek: Molnár Ferenc, Biró Lajos és Lengyel Menyhért.

És ha mindezek dacára megkérdezed az antiszemitát, miért gyűlöli a zsidót, akkor dadogva felel és képtelen elfogadható tényekkel alátámasztani antiszemitizmusát. Olyasfélét mond, hogy a zsidó nem hazafi (a sváb igen), profit éhes és nem tud a népekbe beleolvadni. (A dédelgetett svábok aztán beolvadtak.) „Azért a világért sem általánosítok, mert például Ön is kiváló magyar ember (de Auschwitzba deportált) minden tekintetben. Ja, ha minden zsidó olyan volna mint Ön, akkor nem volna antiszemitizmus“. Erre azt felelem: „talán Önök mind mentesek az emberi gyarlóságoktól, az Önök soraihól kikerülők nem vétnek az isteni és emberi törvények ellen?“

Miután mindenütt mint kisebbség élünk, ki vagyunk szolgáltatva a többség elnyomásának, alig akad, aki megvédjen bennünket. Ha rossz a termés és drágaság van, a zsidó az oka, ha politikai pártok veszekednek, a zsidó az oka, ha háborút veszítenek a zsidó az oka és folytatni lehetne ezt a végtelenségig.

A tömegnek áldozatra van szüksége, itt a zsidó, legyen ő a bűnbak, mert az antiszemitizmus nem más, mint a népek indulatának a levezetője az őket ért bajokért. A történelemből

ből jól tudjuk, hogy az antiszemitizmus mindig akkor erőteljes, midőn a népek bizonyos megrázkódtatásokon mennek keresztül. Vannak, akik kihasználják a védtelen zsidóság helyzetét és szítják a vak gyűlölet lángját.

A K É T E Z E R É V E S P E R

KRISZTUS halálával kapcsolatosan indul meg a bűnvádi per ellenünk és ennek a 2000 éves pernek, mely a mai napig sem fejeződött be, — vádlottja a zsidó, vádlója pedig a félrevezetett keresztény társadalom.

Hogy a per végleges befejezést ne nyerhessen arról bőven gondoskodnak azon keresztény vallástani órák, — amelyen a hitoktatók, hogy enyhén fejezzem ki magam — túlzottan aláfestve magyarázzák Krisztus halálának körülményeit. A gyermek lelke fogékony, már a zsidókkal szembeni előítéllettel nevelődik az iskolában, de a szülői házban is, hisz ők is ilyen nevelést kaptak. Vannak keresztény áltudósok (pl. Magyarországon Luzsénszky Alfonz volt) akik bár a talmudnak egy betűjét sem ismerik, de mint talmudtudósok jelentkeznek a keresztény társadalom előtt és a talmudot hamisítva magyarázzák és így ültetik a keresztény emberek lelkébe az antiszemilizmus csíráit.

A keresztény ember hajlandó elhinni a zsidókról a rosszat, de annyi fáradságot nem vesz magának, hogy felkeressen egy zsidó, vagy keresztény tudóst, akik hiteltérdemlően felvilágosítják az áltudósok hamisításairól. Így vagyunk a vérvád meséjével is. E téren a keresztény egyházak lelkészeinek volna a feladata szószékről felvilágosítani a híveket, hogy a zsidóknak a vér élvezete vallásilag tilos, hamis híreknek ne üljenek fel.

Ha egy, vagy több zsidó törvényellenes bűncselekményt követ el, vagy feketézik; a keresztény ember azonnal általánosít és azt mondja: „a zsidók csalnak, feketéznek.“ Mi zsidók, akik a most lezajlott világháború legnagyobb vesztesei vagyunk, mert Európában a német keresztények hatmillió zsidót pusztítottak el — mernők-e azt állítani, hogy a keresztények mind gyilkosok? Nem, vannak csaló és feketéző zsidók, miként vannak gyilkos keresztények is.

Kérem a keresztény társadalmat legyen velünk szemben tárgyilagos és ugyanakkor bírjon önkritikávat is és lássa be az emberi tévedéseit, hibáit és ne engedje lelkéhez közel a zsidók ellen uszítókat.

Hogy a zsidókérdés még állandóan felszínen van, — ebben nagy szerepe van a keresztény hivatalnok középosztálynak is.

A keresztény középosztályhoz tartozó szülő, gyermekét javarészt nyugdíjas köztisztviselői pályára nevelte. A szűkre szabott fix jövedelmű tisztviselő oly életszínletet a családjának nem tud biztosítani mint például az ismerős zsidó kereskedő. E körülmény irigységet termel ki a nem zsidó ember lelkéből. Holott neki is módjában állott volna a szabad kereskedői pályára lépni, ahol az élet nagyobb lehetőségeket nyújt. A köztisztviselő élete örök lemondás, — ezt elhiszem, de gyermekének még sem mondja azt, hogy téged pedig kereskedői pályára adlak, hogy jobb körülmények között élj, mint atyád. Hanem oda mutat a jómódu ismerős zsidó kereskedőre (az ismerős szegény zsidó szatócsra nem) és azt mondja: „látod annak a zsidónak mindenre jut, milyen szépen járnak öltözve a gyermekei, milyen nagy boltja van, itt az ideje, hogy e téren a keresztény társadalom csináljon valamit. Ime itt van újból a zsidókérdés!

De a keresztény tisztviselő — embertestvérem — nem tud tárgyilagos lenni, mert nem magyarázza meg a gyermekének, hogy a zsidók nagy számban miért kereskedők?

Hát az elmaradt magyarázatot én itt pótolom. A köztisztviselő pályák javarészt a zsidók előtt zárva voltak. A gyűlölködő szellem még a tudományos pályákat is lezárta a zsidók előtt és így kényszerülve voltak a szabad gazdasági életben elhelyezkedni, mert hiszen ő is ember, az élethez pedig joga van éppen úgy, mint a keresztény embernek.

A gazdasági pályák szabadok voltak és szabadok, az ezen pályákon mutatkozó életlehetőségek mindenki részére fennállottak és fennállanak, tehát nem a zsidók hibásak akkor, amidőn a keresztény középosztály e pályákat mellőzte és talán még most is mellőzi és vállalja a biztosnak látszó, de szerény nyugdíjas tisztviselő állásokat.

Keresztény polgártársaim, ez az igazság!

Néhai Sándor Pál hittestvérünk, v. országgyűlési képviselő közel négyévtizeden keresztül parlamenti beszédeiben állandóan kérte a keresztény ifjúságot, hogy lépjen a kereskedői pályára, — e célból ösztöndíjakat is alapított. Felhívásának nem volt eredménye.

A fasiszta métely

Egy idegen talajból kinőtt politikai idealógiát terjesztettek az országban, ezt úgy hívták, hogy nemzeti szocializmus, fűszerezve a fajelmélettel. Ezt a fasiszta mákonyt bevette, — sajnos a kereszténytársadalom nagyrésze és ettől megszédülve követője lett annak a politikai iránynak, melynek célkitűzése volt a zsidókat mindenünnen kiszorítani. A gazdasági életből őket kikapcsolták és helyüket gyakran minden előképzettség és tudás nélküli emberekkel töltötték be. A szakértelem nélkül vezetett vállalatok tönkre mentek, vagy működésüket szünetelni voltak kénytelenek. Jött a felszabadító hadsereg és a még életben maradt felszabadult kereskedő, vállalat vezető jelentkezett jussáért ott azon munkahelyén, ahonnan őt kidobták. Természetes, hogy a tulajdonát, vagy helyét bitorlót, a minden tudás nélkülit elmozdította onnan, ahová őt előnyös születése, vagy jobboldali beállítottsága miatt helyezték. Azok, akik pozíciójukat ily módon elvesztették, valamint azok, akik a zsidók boltját kiigényelték, de az új rend értelmében azt az eredeti tulajdonosnak vissza adni kényszerültek, — lettek csahosai *a neo antiszemitizmusnak*.

Akik a haláltornácáról visszatértek

Nyolcszázezer magyar zsidóból egyszáznegyvenezer tért vissza a haláltornácáról. Tildy Zoltán, a magyar köztársaság elnöke e szerencsétlen, meggyötört emberek érdekében szót intezett a magyar néphez, melyben kéri, hogy a haláltornácáról visszatérteknek adják meg végre a nyugalmat, — mert hiszen erre jussuk van. A köztársaság elnökének igaza van, hogy a maradék zsidóságnak, akik családjukat és egy életnek keserves munkáját elvesztették, hazatérve otthonukat kifosztva találták, e hazában — nyugalmuk legyen.

A félrevezetett és a demokratikus államba beilleszkedni nem tudó elemek gondoskodnak arról, hogy nyugalomunk ne legyen. Koholt vádakkal, a föld alatt megszervezett suttogó propagandával terjesztik az antiszemita mótelyt. A hiszékeny emberek és a fasiszta mákonytól még kábultak beugranak az ilyen propagandának. Vigyázat maradék magyarok! Ezek a rövidlátó, háborút vesztett politikai brávók nem csak a zsidóságot kezdik ki, hanem céljuk a hazában zür-zavar, hátráltatni a szociális igazságon alapuló országépítő munkát.

Keresztény polgártársaim, ha hivatkozunk a rettenetes szenvedéseinkre, megaláztatásunkra, erre Önök azt felelik: „mit hozakodnak elő állandóan a szenvedéseikkel, hát mi nem szenvedtünk?” Igen polgártársaim Önök is szenvedtek, de mi a szenvedést nem kerestük, nem választottuk, ezt mi a faszizmustól kaptuk; még pedig nagyon bőven osztva.

Azok az igen nagyszámú magyarok, akik bíztak a német győzelemben és gátlás nélküli támogatói lettek a nemzeti szocialista politikának, önként vállalták a szenvedést és így az ő politikai vakságuk miatt szenvedni kellett az egész nemzetnek.

Az ellenállási mozgalom gyenge volt az országban. Itt Nyíregyházán megszervezte és pénzelte az ellenállási és partizán mozgalmat *Sipos Miklós* hittestvérem és az összekötő szerepet a beszervezett partizánokkal egy *Fried* nevű hittestvérem látta el. A mozgalom vezetőit lefogták, budapesti honvéd vezérkari bíróság elé állítva, *Sipos Miklóst* kivéve a többi vádlottakat 8—15 évig terjedő fegyházzal sújtották. *Fried* hittestvérem meghalt.

Most pedig szólaljanak meg itt helyettem a zsidókérdésről azok a nagy szellemek, akiket ma is csodál az egész világ és a haza.

RÁKOSI JENŐ A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL

Az itt következő írások Rákosi Jenőnek, a nagy magyar publicistának, a Budapesti Hirlapban 1920-ban írt vezércikkéből vett szemelvények.

A NAGY MAGYAROK között kimagasló hely illette meg Rákosi Jenőt, a nemes konzervatívizmus ősz vezéré, aki tollával egy félszázadnál tovább, szolgálta a magyar nemzet ügyét. Senki elfogultsággal és rosszakarattal meg nem vádolhatta.

Szava messze visszhangzó, ítélete biztos és világos volt. Kereszténysége és izzó magyarsága minden vitán felül állt.

De következzenek itt az ő nemes szavai:

A ZSIDÓKÉRDÉS

Föltettem magamnak a kérdést: hasznos-e, tanácsos-e, kívánatos-e a zsidókérdést nyilvánosan, legkivált hírlapokban tárgyalni? Hiszen ez a kérdés Egyiptom óta többezer éves, Rómán, a középkori mozgalmakon, a gettókon, Tisza-Eszláron, a Dreyfus-pörön keresztül, egész a mi keresztény kurzusunkig. Amit róla tudósok írtak, szónokok beszéltek, ujságok cikkeztek, megtöltene egy országos könyvtárt. És a kérdés máig is megoldva nincsen, sőt keserű leve egyéb keserűségeink fölé ma bővebben ömlik el, mint bármikor ennek előtte. Ha végigmegyünk évszázadok tapasztalatain, azt kell hinnünk, hogy tudomány, hogy ember meg sem oldhatja, csak az élet kérelhetetlen forgalma, sok parancsoló érdeke, nivelláló ereje. Legkevésbé oldja meg az üldözés, az elnyomás, mert a história tanúsága szerint az volt elég, sokkal kegyetlenebb formában, mint amilyent alkalmaznak a mai nemzetközi érdekközösségben (hogy tévedett szegény Rákosi) és érintkezés mellett és a zsidóság nem hogy fogyott, (sajnos igen) nem hogy elerőtlenedett volna, sőt nyilván tényezője volt a zsidó

szívósság, túrni tudás, szolidaritás nagyobb kifejlődésének. Semmi kecsegtető valószínűsége tehát nincsen annak, hogy most mi olyan helyzetet teremtsünk, amely a megoldás szót megérdemelje, más, mint a történelmi probléma megoldásáé.

A tisztelt házban, ahol a nemzet sorsát intézik, dereng az emberek lelkében, hogy ezt a kérdést sem lehet a kortestanyák, asztaltársaságok, malomalatti összejövetelek és a közbekiáltók szellemében és hangján kezelni. Elvégre, ha nem is vesszük azt, hogy egy vagy másfél millió magyar alattvaló erkölcsi és anyagi érdekét érinti az ügy, maga az az egy körülmény, hogy a magyar kereskedelem óriási nagy többségben a zsidóság kezében van, óvatosságra int bennünket. *A magyar zsidót agyonveéni annyi, mint a magyar kereskedelmet agyonverni és éppen ma, a gazdasági élet rettenetes válságában.* Ki vállalkozhatik erre megfontolással? Kérdezzétek meg erre nézve a magyar kormányt, amely felelős az országért.

Ezt a kérdést pedig hirtelen nem lehet megoldani azzal, hogy eddig a magyar lenézte a kereskeetőpályát és került, most hát iparkodjék belehelyezkedni. Ezt nem lehet márholnapra elintézni azzal, hogy minden zsidó gyapotvállalkozó mellé — mert nem találunk ebben a kereskedelmi ágban keresztényt egyáltalán — odaállítunk egy keresztény embert, hogy tanulja el a mesterséget. Az is nem olyan egyszerű dolog, nem pökhendi úri tempó, hogy lenézi a magyar a kereskedelmet és kerüli.

A magyar évszázadokon át katona volt és politikus, bíró és közigazgatási tisztviselő és földesúr. A közdolgokat intézte és magándolgait — ami az adás-vevést illeti — rábízta másra: házi zsidájára. Akkor bizony a mult idők primitív viszonyai közt nem kell csodálni, hogy a vármegye s az ország dolgait intéző magyar nyúlborrt, birkaborrt, gabonáját, ami eladnivalója került, nem maga vitte e vásárra s ha pénzre volt szüksége s a káptalantól már nem kapott, hát a házi zsidáját bízta meg, hogy szerezzen neki. Azóta a kereskedelem is más lett, egyik legfontosabb, legelőkelőbb, legbonyolódottabb, nagy tapasztalást, gyakorlatot és érzéket követelő élethivatás. Házi zsidai belenőttek, mielőtt nekünk eszünkbe jutott el is kezdeni. Ez is történelmi fejlődés. Nem lehet innen bottal ki-, amoda beverni;

de lehet bölcs kormányzati politikával más ösvényekre terelni lassan és idővel.

- Ez nem felekezeti, nem faji, hanem társadalmi kérdés. A társadalom csendes, zajtalan, mindent feldolgozó ereje fogja megoldani, ha megoldható. A kérdés valahányszor felbukkan, az elemi kitörésekhez: esőhöz, záporhoz, szélviharhoz hasonlatos. Nem lehet se szónoklattal, se hírlapi cikkel föltartóztatni. Meg kell várni míg elmúlik, hogy aztán az élet újra kezdje el kiegyenlítő szerepét. Mert ez is olyan forrásokból táplálkozik, mint ama természeti tűnemények. Az emberi lélek hozzáférhetetlen, titokzatos műhelyéből, ahol mint a tűzokádó hegyek mélységeiben, felhalmozódik az eruptív anyag, s egy titokzatos lökésre kitör. Ezek elemi erők. Nem segíthet rajta se a filozofia, se az antiszemita, se a zsidó. Bölcsesség, jellem, türelem és hazafiság kell hozzá, hogy az időjárás viseljük.

A ZSIDÓ KERESKEDŐRŐL

Az ember azt gondolná, hogy volt nekünk egy életrevaló kereskedő- és pénzvilágunk, amely egy pár évtizedes munkával a magyar banküzletet kecsesgöten függetlenné tudta tenni a bécsi pénzvilág zsarnokságával szemben. Ezek a mi kereskedőink élelmes, találékony és vállalkozó emberek voltak, nagy pénzügyeket neveltek meg, értékes és sokféle összeköttetésük van a világpiacokkal, rengeteg gyakorlatuk és tapasztalásuk a pénzvásár, a kereskedelem, a világforgalom terén és szervezett munkaerejük mindehhez.

És az ember azt gondolná, hogy egy országban, amelyet iszonyatosan megcsönkítettek, amelyet egy öt éves háború kiszarolt, amelyre Európa egy elviselhetetlen békét kényszerített rá: azt gondolná az ember, hogy egy országban a közhatalomra nézve semmi se olyan nagy szerencse, mint ha egy ily kereskedelmi osztálynak pénzereje, hitele, tudása, tapasztalása, összeköttetése és vállalkozószelleme áll a rendelkezésére.

Hogy hibáik is voltak, hogy a köreiben bűnös manipulációk is előfordultak? Jó arról azután. Először állítsuk helyre az országot, a hitelét, szerezzük meg a megélhetés föltételeit, szervezzük meg existenciája gazdasági alapjait, a jogrendet,

az élet és vagyonbiztosságot és így legalább el tudjuk viselni a mindennapi élet terheit is.

Ha a nehézségeken túlestünk, — beszélhetünk bizonyos reformokról. Értsék meg, arról nem lehet szó, hogy zsidó kereskedelmi monopóliumokból keresztény kereskedelmi monopóliumokat csináljunk; hanem arról, hogy a mi aktív kereskedelmi erő még van, befogjuk „felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül“ a rettentő helyzet megrekedt szekerébe; most nem lehet az a gondunk, hogy arányosított, vagy nem arányosított megoldással biztosítsuk a jövő zsidó Magyarországot, most az a feladat, hogy borzasztó elesettségéből feltámasszuk azt a Magyarországot, ami még megmaradt belőle.

ÖSSZETARTÁS, MARADÉK MAGYAROK!

Mikor Sándor Pállal együtt ültünk a fegyházban, ahol mintegy nyolcvan-kilencven fogoly közt mindig volt egy tizenöt-husz zsidó, amikor mint cellabeli szomszédok ettük a fegyencek keserű kenyerét, — és búsulva, beszélgetéssel üztük el a jelen rémeit magunktól, — bizony nem emlékszem, hogy csak egyszer is a zsidókérdést tárgyaltuk volna, Esztétikai kérdések, a magyar nyelv és néplélek kérdései, a nemzet sorsa, múltja s jövője volt mindig a témánk és csodás összhang, megértés, reménykedés és testvéri szeretet tanyázott velünk a börtönben.

Most, hogy kiszabadultunk, az erények ellenkezője üssön tanyát, még pedig a szívünkben sokkal csúnyább börtön találna lenni, mint volt nekünk a kőbányai gyűjtőfogház és a Markóuccai rémlánya.

Aki kikeresztelkedett, az még ezzel nem szünt meg zsidónak lenni és aki zsidó hitét megtartotta, nem tartotta meg okvetlenül szívén és eszén a geltót is.

Akik találkozni tudunk nemzeti ideáljaink oltára körül, a magyar haza szolgálatában békében-háborúban: magyar testvéreink önfeláldozó szeretetében, a közszolgálat és közélet tisztaságának hű ápolásában: azok mind magyarok vagyunk, más nevű isten, ha Allah, ha Jehova, ha más, egymástól meg nem különbözhet bennünket, sem a szavak, amelyekkel meg-

imádjuk, sem a kultusz, amellyel templomban szolgáljuk Istenünket.

Nekünk kell, hogy nemzetünk sikoltása a vesénkbe vágjon, kell, hogy a lelkiismeretünkbe hasítson, mert mi vagyunk az az elátkozott nemzedék, mely ezt a katasztrófát a nemzetre hozta. És mi vagyunk az a nemzedék, melynek el kell ezt a rettenetet fordítani a nemzetről áldozattal, munkával, magunkbaszállással, mellünkverésével és az igazság elszánt szolgálataival.

Nézzetek körül! Mától fogva Magyarország hivatalosan s Európa szemében régi területének egyharmadára zsugorodott össze. Mától fogva a tizenegymillió magyarból négymillió idegen népek impériuma alá került.

Miképen teszitek mindezt jóvá, ha a megmaradottak nem az egyetértésben, nem a szeretetben, nem a munka nemes versenyében, nem a keresztényi türelemben és a kölcsönös megbecsülésben keresik az erőt, hanem fennhéjzásban, gyűlöletben, erőszakban, türelmetlenségben, igazságtalanságban és önző szűkkeblőségben.

Széchenyi István kegyelmet kért az apagyilkos számára, ha magyar, mert hisz oly kevesen vagyunk magyarok. Vészt hoz magára s a magyarra, az egész nemzetre az, aki éppen a nagy szerencsétlenség napjaiban a gyűlöletet terjeszti az országban. Mert sükségünk van a nagy tusában, a nagy helyrehozásban a nagy ujjászületésben mindenkire, aki magyar, aki magyar akar lenni, akinek itt élni-halni kell, akikkel egy életen át egy kenyéren élünk, akiknek valaha a poharából ittunk, akikkel együtt örültünk, akikkel együtt szenvedtünk börtönt és üldözést.

NYILATKOZATOK AZ ANTISZEMITIZMUSRÓL

A VATIKÁN:

„Az antiszemitizmus nem más, mint a század szégyene! Az új antiszemitizmus nem egyéb, mint a modern pogányság eszméjének győzelme.”

Osservatore Romano
1937. karácsonyi számából.

FAULHABER MÜNCHENI HERCEGÉRSEK

egyik szentbeszédében a következőket mondta :

„Amikor néhány évvel ezelőtt felléptem az embertelen faji gyűlölet magvának elvetése ellen, meg akartak kövezni. Életem a legnagyobb veszélyben forgott. Én nem féltettem az életemet és amit tettem, a legtisztább meggyőződésből cselekedtem.

A zsidósággal szemben elkövetett gonosztettek nem voltak keresztényiek, ezeket elítélem, megvetem.

NÉHAI DR. BALTHAZÁR DEZSŐ REF. PÜSPÖK

a következőket írta :

„Alig van nép, mely a válságoknak olyan hosszú sorát élte volna át, mint a zsidó nép. A fejsze sokszor irányozódott léte gyökerére és még is megmaradt a kisarjadzásra elegendő erő. A zsidó öntudat mindmegannyiszor megállta helyét, az élet próbáját.

C. E. WILSON LONDONI LELKIPÁSZTOR

a baptisták világtalálkozásán a következőket mondta :

„Mélyen fájlaljuk a zsidók legyilkolásának hosszú sorozatát úgynevezett keresztény állam részéről és kijelentjük, hogy

az ilyen igazságtalanság Krisztus tanításainak és szellemének megsértése. Nem lehet egyidőben Istent szeretni és fajsomzédunkat gyűlölni. Az antiszemitizmus az igazságtalanság piszkos hajtása, melyet félelem és irigység szül“.

MOMSEN :

„A söpredék mindig söpredék marad s az antiszemitizmus a söpredék szelleme. Olyan, mint egy borzalmas járvány és egész kultúránkat visszavetette száz esztendővel“.

KOSSUTH LAJOS :

„A zsidókérdésnek két oldala van. Egyik a középkor sötétségének hagyománya : a zsidógyűlölet. A másik bizonyos közigazgatási és társadalmi bajok, melyek amannak tápúl is szolgálnak és élesztésére fel is használtattak. A nép érzi a nyomort de nem tud magának okairól számot adni, ekkor előáll a középkori zsidógyűlölet s azt mondja : te szegény nyomorgó nép, megmondom én neked, mi a te nyomorod oka : a zsidó. S természetesen az a visszhang kél : „üssük a zsidót“.

Irataim az emigrációból.

Egyezerkilencszázötöt írunk, a cári oroszországban zsidó üldözések folynak, az áldozatok száma 55.000.

G O R K I J

dicsőíti a zsidóságot és azt hirdeti, hogy a zsidókérdés csak akkor fog megszűnni, mikor a zsidóság befejezte misszióját és az emberiség tényleg meg lesz váltva.

T O L S Z T O J

arcát a felháborodás és szégyenérzet pírja önti el és így nyilatkozik :

„A rabszolgaság borzalmi és iszonyatai óta förtelmesebb dolgot nem ismerek, mint ez az egy egész népfaj ellen intézett gabság és gonoszság. Ketrebe zárni, kivételes törvények által elszigetelni embereket, őket dúrva, kegyetlen és vesztegetésre

szomjas hivatalnokoknak kiszolgáltatni, őket a tisztességes foglalkozásokból kirekeszteni és aztán a tömeg prédájává dobni, valahányszor ez Pétervárott célszerűnek látszik, — nem más ez, mint mikor a római césárok alatt cirkuszok fenevadait szabadon bocsájtják a gonosztevőkre és keresztény rabokra.

A NYÍREGYHÁZÁN ÖSSZEÜLT ORSZÁGOS REFORMÁTUS SZABADTANÁCS DEKLARÁCIÓJA

Megkövetik a magyar zsidóságot

Midőn e történet írását befejeztem, ült össze az Országos Református Szabadtanács négynapos konferenciára Nyíregyházán. — Békefi Benő lekipásztor a következő deklarációt olvasta fel a konferenciára összegyűltek előtt:

„Az Országos Református Szabadtanács Isten iránti hálával és örömmel emlékezik meg a magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának határozatáról, amelyben megvallotta egyházunk bűneit és mulasztásait a zsidókérdés és a zsidómisszió terén és megállapította a gyülekezetek felelősségét a zsidók közötti evangéliumi szolgálatokért.

Az Országos Református Szabadtanács nyomatékosan megvallja, hogy a zsidókérdést a keresztyén mivolt, sőt lényegében Krisztuskérdésnek tekinti. Éppen ezért az egyház és az igehirdetés feladatának ismeri el azt, hogy az egész magyar népet elsősorban neki kell meggyőznie az antiszemitizmus — s minden egyéb faji, világnézeti vagy felekezeti gyűlölködésen alapuló magatartás, vagy mozgalom — a keresztyénséggel összeegyeztelhetetlen és Isten sértetetlen törvényeibe ütköző voltáról.

Éppen e felelősség terhe alatt Isten színe előtt felkéri a lekipásztorokat, a vallástanítókat, az evangéliumi munkásokat és a presbitériumokat, hogy tegyenek meg mindent az antiszemitizmusnak az evangélium erőivel való leküzdésére.

A reánk nehezedő felelősség súlya alatt és a zsidósággal szemben elkövetett mulasztások és bűnök miatt is népünkkel együtt bűnhődve — átérezve azt

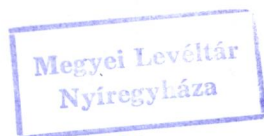
a szörnyű fájdalmat, amit az életben maradt zsidóság szeretteinek elhércolása és borzalmas kiirtása miatt hordoz — megkésve bár, de most Isten színe előtt bocsánatot kérünk a magyar zsidóságtól. Bűnbánatunk és bocsánatkérésünk komolyságából eredően szeretettel kérjük a magyar zsidóságot, hogy saját legbölcsebb vezetőinek részéről elhangzó intelmeket megszívvelve tegyen meg a maga részéről is mindent az új antiszemizmus ellen és az őszinte megbékülés érdekében, hogy a kölcsönös bosszú és gyűlölet cselekedetei helyett lehetővé váljék a kölcsönös megbecsülés és együttélés“.

A magyar református egyház mindenkor megértést tanúsított a zsidósággal szemben. Milyen nagy szolgálatot tett volna a református zsinat, ha az üldöztetések idején, bátor kiállásával védelmezi a zsidóságot.

A református gályarabok utódainak a mostani deklarációját kövesse a többi keresztény felekezeteknek is hasonló megnyilatkozása, hogy végre a megbékülés szelleme uralkodjék a hazában.

Nem volnék a történet hű krónikása, ha ezen mellettünk szóló nyilatkozatot e történet keretében nem ismeretném.

V É G E .

8843

Előforduló sajtóhibák:

I. fejezet (9. oldal) első bekezdésének utolsó előtti sorában emberszeretetet helyett *emberszeretet* olvasandó.

I. fejezet (10. oldal) 7. sorában a demagóg olvasandó.

II. fejezet (11. oldal) 29. sorában izgótt helyett *izzott* olvasandó.

II. fejezet (12. oldal) 3. sorában államtitkároknak helyett *államtitkár* olvasandó.